

Om politikens gränser

(en kritik av den rena intoleransen)

"What's in a name?" Anthony went on. "The answer is, practically everything, if the name is a good one. Freedom's a marvellous name. That's why you are so anxious to make use of it. You think that, if you call imprisonment true freedom, people will be attracted to the prison. And the worst of it is you're quite right."

Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*

1. Råsopar mot friheten

Att friheten *de facto* trampas under fötterna upprör men förmår knappast förvåna oss längre. Därtill är ofrihetens ansikte alltför bekant och dess offer alltför många.

Vad som däremot milt sagt kan förvåna är när någon, till synes på fullt allvar, stiger fram och förklarar att friheten *bör* trampas under fötterna, att friheten *bör* inskränkas och på sikt avskaffas. Det må vara en förlåtet om man då tror sig ha att göra med antingen en lättsinnig galning, en smaklös skämtare eller en infantil provokatör, som är ute efter att till varje pris chockera. Och om så vore, skulle saken givetvis vara helt ointressant, åtminstone ur filosofisk synvinkel.

Men antag att man vid närmare betraktande finner att det är en filosofiskt bildad person, som levererar bl a följande råsopar mot friheten:

1. Friheten saknar värde.
2. I det goda samhället är individen inte suverän i någon fråga.
3. Yttrande- och tryckfrihet bör på sikt avskaffas.
4. Demokrati är oförenlig med frihet.
5. Även det mest privata bör göras politiskt.
6. En sund opinionsbildning kan realiserats utan vare sig yttrande- eller tryckfrihet.

Vad gör man då? Den frågan har jag nödgats ställa mig vid läsningen av några av Torbjörn Tännsjö's skrifter, där dessa och en rad andra liknande

teser mot friheten står att finna. Det gäller främst de två stencilerade uppsatserna *Mot Friheten* och *I Stället För Yttrande- och Tryckfrihet*. Men själva grundidéerna finns redan utvecklade i en tidigare bok, *Demokrati och Proletär Revolution* (Doxa 1977).

Att betrakta dessa idéer som filosofiska bisarrerier och helt enkelt strunta i dem kan förstås förefalla frestande. Men dels vore en sådan reaktion otillfredsställande ur saklighetssynpunkt. En idé som förefaller bisarr *kan* ju visa sig vara hållbar. Och dels förefaller mig saken alltför allvarlig för att förbigås med tystnad. Människans frigörelse är för viktig för att vi ska ha råd att ignorera ofrihetens teoretiker. Tännsjös extrema antiliberalism är dessutom långt ifrån ny. Besläktade idéer finner man t ex hos sådana totalitära tänkare som Platon, Rousseau och Comte, för att bara nämna några av de mer respektabla i denna tradition.

Det enda filosofiskt tillfredsställande förefaller mig därför vara att närmare skärskåda Tännsjös teser och argument. För skulle de visa sig rimliga och hållbara, så lär vi stå inför inget mindre än en kopernikansk revolution inom den politiska filosofin!

Den som vill argumentera mot friheten kan i stort sett följa tre olika huvudlinjer. För det första är det möjligt att hävda att frihet ej har värde i sig, dvs att frihet saknar *egenvärde*. Vidare är det möjligt att påstå att frihet saknar värde som *medel* i förhållande till något visst angivet mål, t ex det goda samhället. För det tredje kan man hävda att frihet visserligen har värde (antingen medel- eller egenvärde), men att det är *oförenligt* med något annat mera centralt eller fundamentalt värde. Jag bortser här för enkelhets skull från möjligheten att hävda att frihet har *negativt* egen- eller medelvärde.

Som väl kanske redan antyds av de inledningsvis uppräknade sex teserna, följer Tännsjö i stort sett samtliga dessa tre huvudlinjer i sin argumentering. Och jag övergår nu till att i det följande granska denna.

2. Social frihet saknar egenvärde

Vilket värde frihet har beror givetvis bl a på vad vi mera exakt menar med "frihet". Det som primärt intresserar Tännsjö är inte handlingsfrihet i traditionell filosofisk bemärkelse, utan den sociala friheten, som inte är en egenskap som tillkommer individer, utan en relation mellan individer med avseende på någon handling (eller grupp av handlingar). Och med tanke på det politisk-filosofiska sammanhanget förefaller en sådan angränsning helt naturlig. Politisk frihet ses vidare som ett specialfall av social frihet.

För att klargöra innebörden i begreppet social frihet refererar Tännsjö till F E Oppenheim och påpekar att

... en person *P* är ofri i förhållande till en annan person *Q* med avseende på en handling *h*. Detta skall förstås så, att *Q* antingen gör det omöjligt (på förhand) för *P* att utföra *h* eller i efterhand straffar *P* för att han utfört *h*. Att vi inte är ofria att utföra en handling *h* är enligt Oppenheim förenligt med att vi är tvingade att utföra *h*. Frihet förutsätter däremot, enligt Oppenheim, både att vi inte är ofria att göra en viss handling och att vi inte heller är tvingade att utföra den. (*I Stället För Yttrande- och Tryckfrihet*, s 4).

Tännsjö ogillar visserligen tanken att straff utgör en inskränkning av friheten och tanken att frihet förutsätter frånvaro av tvång (eller som Tännsjö föredrar att kalla det, "obligatorium"), men han säger sig ändå vilja hålla fast vid en begrepps bildning av Oppenheims typ, emedan den är "kongenial mot traditionell och klassisk liberal doktrin".

Det är när staten ingriper mot att de empiriskt existerande människorna söker förverkliga mål de faktiskt har, som "friheten" i klassisk liberal mening inskränks. (a a, s 8)

Mot det sistnämnda finns knappast något att invända. För det torde vara en grundtanke i all liberalism att samhället (det må sen vara alldeles så demokratiskt) inte har oinskränkt rätt att ingripa mot enskilda medborgares faktiska preferenser.

Tännsjö hävdar nu att social frihet i denna mening inte är värdefull i sig själv. Och i denna åsikt är det lätt att instämma. Det förefaller mig som om Tännsjö här slår in rätt öppna dörrar. Mill t ex, mot vilken merparten av Tännsjös kritik tycks rikta sig, har givetvis aldrig hävdat något sådant, eftersom det vore helt oförenligt med Mills hedonistiska utilitarism.

Den springande punkten är i stället huruvida social frihet är en nödvändig förutsättning för några mera viktiga mål.

3. Frihet, utilitarism och empiri

Det är självfallet möjligt att ha olika uppfattning om den sociala frihetens värde som medel helt enkelt därför att man i grund och botten har olika mål för ögonen. Tännsjö säger sig emellertid ha samma normativa grundsyn som liberalen Mill, för vilken det övergripande målet är ett samhälle som ger största möjliga lycka åt största möjliga antal, ett samhälle med maximal allmän välfärdsnivå. Jag misstänker visserligen, och jag tänker längre fram argumentera för, att denna enighet nog är mera skenbar än reell, men för tillfället räcker det med att konstatera, att om Tännsjö delar Mills etiska utgångspunkt, dvs någon form av utilitarism, så måste hans angrepp på liberalismen i Mills tappning bli ett angrepp

grundat på *empiriska* argument. Han måste antingen visa att Mills empiriska argument för tesen att individens åtnjutande av medborgerliga fri- och rättigheter utgör en förutsättning för det allmänna bästa inte är hållbara och/eller visa att det finns ännu tyngre empiriska argument som talar mot denna tes.

Att göra troligt att något gäller empiriskt är som bekant ofta ett rätt jobbigt och mödosamt företag. Inte minst gäller detta den typ av makrosociala frågor det här rör sig om. Tännsjö besparar sig dock i stor utsträckning denna möda. I stället för att ge sig in på de svåra empiriska frågor som en seriös diskussion av Mills liberalism kräver, ägnar han sig utförligt åt ett försök att göra troligt att liberalismen inte kan ges en adekvat *formulering*.

Det är en central tanke hos Mill att staten inte bör vara suverän i alla frågor. Det bör finnas områden där den enskilde individen, och inte kollektivet, är suverän. Denna tanke innebär att vissa frågor undandras politiken. Härvid uppstår givetvis problemet hur gränsen skall dras mellan politiska och privata angelägenheter. I *vilka* frågor skall den enskilde medborgaren vara suverän? Här krävs ett svar för att liberalismen skall kunna sägas ha ett reellt innehåll.

I uppsatsen *Mot Friheten* består huvuddelen av resonemanget av en kritik mot liberalismen på just denna punkt. Med utgångspunkt i Mills klassiska arbete *Om Friheten* diskuterar Tännsjö olika möjliga utformningar av en liberal princip, som skulle medge en önskad uppdelning av samhällslivet i en politisk och en privat sfär. För att vara "adekvat", måste en sådan princip (eller regel) enligt Tännsjö vara

... precis formulerad i termer som medger intersubjektivt tillförlitliga avgöranden ... (*Mot Friheten*, s 6)

Den skall vidare vara

... så beskaffad att vissa statliga ingripanden faktiskt skulle vara i strid med den ... // ... och så att det är en någorlunda mekanisk uppgift att tillämpa den ... (a, s 31)

Att Tännsjö misslyckas i sitt försök att finna en i denna mening adekvat formulering av liberalismen är långt mindre förvånande än att han överhuvudtaget gör detta försök. Ty hur pass väl rimmar detta egentligen med hans förebarna utilitaristiska grundsyn? Ur regelutilitaristisk ¹ ståndpunkt är det en *öppen fråga* både *vilka* regler som skall gälla i ett visst samhälle och hur *precis formulerade, intersubjektivt tillförlitliga och mekaniskt tillämpliga* dessa skall vara. Det finns t ex ingenting som talar

---

¹ *Regelutilitarism*: åsikten att en handling är rätt om och endast om den faller under en generellt nyttigt regel.

för att de mest precist formulerade reglerna alltid också är de mest generellt nyttiga. En mekaniskt tillämpbar princip *kan* vara skadlig, etc. Och detta gäller självfallet även liberala regler och principer. När därför Tännsjö utformar sitt begrepp 'adekvat liberal princip', sker detta på ett sätt som i vart fall inte är särskilt "kongenialt mot" det slags regelorienterade utilitarism som Mill företräder, varför det väl får sägas vara lite för mycket begärt att denne skulle varit inkonsekvent nog att ange en sådan.

Att en liberal princip är adekvat i regelutilitaristisk bemärkelse måste istället innebära att den drar gränsen mellan det politiska och det icke-politiska på ett sådant sätt att dess efterlevnadsvärde är optimalt ur allmännyttig synpunkt. Och var denna gräns går kan inte avgöras *in abstracto* – utan ett angivande av konkreta sociala sammanhang och omständigheter – utan måste avgöras genom *empirisk prövning*. Detsamma gäller adekvat grad av precision och tillämpbarhet. Som exempel från juridiken visar, kan mycket precisa regler vara utomordentligt svårbegripliga för en bredare allmänhet, något som en konsekvent utilitarist inte kan bortse från vid bedömningen av deras nytta.

Härtill kanske Tännsjö vill genmäla att Mill ju ändå formulerar några slags liberala principer och att det därför är legitimt att spekulera över hur dessa mera exakt skall förstås. Häri har han i så fall rätt. Men det gäller samtidigt att hålla i minnet att dessa principer, så allmänna och oprecisa som de är, rimligen bör uppfattas som *riktlinjer* för den medborgerliga frihetens utformning, och inte som ett slags färdigt konstitutionsförslag för konkreta samhällen.

Åtskilligt av Tännsjös kritik mot den liberala gränsdragningen mellan det politiska och det privata vilar på en missuppfattning. Tännsjö visar på hur illa ställt det egentligen är med den liberala lagstiftningen och dess skydd av sådana ting som yttrande- och tryckfrihet. Och häri kan han nog delvis ha rätt. Yttrande- och tryckfrihet *är* nog i de flesta samhällen inte tillräckligt skyddade. När det kommer till kritan har makthavarna alltid möjligheter att inskrida mot "olämpliga" åsikter. Av detta drar Tännsjö emellertid slutsatsen att yttrande- och tryckfrihet på sikt bör avskaffas! Brister i svensk lagstiftning tas alltså till intäkt för att det är poänglöst med yttrande- och tryckfrihet! Men för det första, så kunde precis samma kritik mot nuvarande lagstiftning snarast tas till intäkt för att skyddet av dessa grundläggande friheter istället borde förstärkas. För det andra så är det inte lagstiftningen det gäller. Mills gräns mellan det politiska och det privata är inte en *juridisk* utan en *moralisk* gräns. Hur denna gräns i praktiken skall upprätthållas och fås att bli respekterad är en teknisk fråga som Mill knappast alls berör.

Om jag inte är fel underrättad, är Tännsjö emellertid inte regel- utan

handlingsutilitarist.¹ Och från denna utgångspunkt blir hans attack på liberalismen för dess oförmåga att på ett "adekvat" sätt dra gränsen mellan privata och politiska angelägenheter än mer dubiös. Ty hur "adekvat" formulerad en liberal princip än vore, så skulle den i så fall ändå enbart ha status av "tumregel", dvs de politiska organen skulle vara moraliskt förpliktigade att bryta mot den varje gång som hänsyn till konsekvenserna i ett enskilt fall så krävde.

Om med "utilitarism" förstås handlingsutilitarism, så är det överhuvudtaget rent nonsens att som Tännsjö påstå att

Det tycks nämligen vara möjligt att göra troligt att utilitarismen är den etiska utgångspunkt som har de största utsikterna att kunna underbygga en liberal utgångspunkt. (*Mot Friheten*, s 8)

Det är snarast tvärtom så att det med utgångspunkt i handlingsutilitarismen är tämligen utsiktslöst att försöka underbygga den liberala tanken att individen är *suverän* i åtminstone vissa frågor, eftersom de empiriska omständigheterna alltid kan komma att vara sådana att hänsyn till allmännyttan kräver att kollektivet görs suveränt på individens bekostnad.

Mig förefaller det rätt klart att de bästa utsikterna att underbygga liberala tankegångar om individuell suveränitet har någon form av deontologisk etik.²

Det är svårt att värja sig från intrycket att Tännsjö inte är ärlig, när han säger:

Det viktiga för mig är att få fram tolkningar som gör den liberala gränsdragningen maximalt acceptabel ur normativ synpunkt. (*a a*, s 16)

Eftersom en anklagelse för oärlighet är en allvarlig anklagelse, anser jag det motiverat att närmare redovisa mina grunder. Trots att han alltså säger sig vilja få fram så normativt rimliga tolkningar som möjligt, och trots att hans avsikter inte är strikt idéhistoriska (Mills text skall mera utgöra en utgångspunkt för tämligen fri spekulation), väljer Tännsjö att formulera Mills liberala ståndpunkt på ett sådant sätt att den gör ett klart föråldrat och närmast kolonialistiskt, ja för att inte säga rasistiskt, intryck:

(L) Staten har ej rätt att förbjuda (eller påbjuda) en handling *h* för en person *P* om

---

¹ *Handlingsutilitarism*: åsikten att en enskild handling är rätt om och endast om den har åtminstone lika bra konsekvenser som varje annat alternativ.

² *Deontologisk etik*: sammanfattande beteckning för etiska uppfattningar som innebär ett förnekande av att en handlings riktighet uteslutande beror på värdet av dess konsekvenser.

- (i) *P* är vuxen, ej idiot och tillhörande en mogen ras,
- (ii) *h* ej inskränker *P*:s frihet och
- (iii) *h* endast berör *P* (*Mot Friheten*, s 16)

Som villkor (i) är formulerat, är det ett lika illa maskerat som billigt knep att dra löje över liberalismen. Att Mill, som i likhet med sin far James Mill var lärare vid ostindiska kompaniets utbildningscentrum Haileybury, stod under inflytande av koloniala värderingar är knappast något att förvåna sig över. Men om Tännsjö inte menar att den liberala ståndpunkten inte kan ges en normativt rimlig utformning, utan att bygga på koloniala (eller rasistiska) värderingar, så är detta faktum helt irrelevant i sammanhanget.

Tännsjö säger visserligen:

Här menar jag nog att det skulle vara möjligt att skärpa (L) något genom att de fördomsfulla inslagen i Mills inskränkning av principen eliminerades, utan att den skulle bli mindre rimlig av den anledningen. Jag vill därför i fortsättningen tänka mig att liberalismen formuleras utan koloniala övertoner. (*a a*, s 17)

Men denna föresats struntar han sedan blankt i. I samtliga tre versioner av (L) som han fortsättningsvis diskuterar återkommer villkor (i) exakt oförändrat. I de tre versionerna är det uteslutande (iii) som varierar. (L1): (iii) *h* ej skadar någon annan än *P*, (L2): (iii) *h* ej kommer i konflikt med intressen hos någon annan än *P*, (L3): (iii) *h* ej kommer i konflikt med det allmänna bästa.

Man undrar vad Tännsjö skulle säga om en författare som uppgav sig för att vilja utforma en maximalt acceptabel tolkning av marxismens syn på kolonialismen, och som därvid gång på gång drog fram att Marx själv betraktade det brittiska kolonialväldet i Indien som en progressiv företeelse.

Ett annat försåtligt drag i Tännsjös argumentation, vilket jag anser bestyrker att hans verkliga syfte knappast är att finna en så rimlig tolkning av liberalismen som möjligt, är att så fort han finner någon tolkning som inte är normativt orimlig, drämmer han genast till med någonting i stil med att "nu blir liberalismen emellertid alltför generös mot statliga ingripanden, för att någon verklig liberal ska vara med på noterna". Alltför generös i förhållande till vad då? I förhållande till vad "verkliga" liberaler anser? Vilka är i så fall dessa? Och vad gör en liberal till en "verklig" liberal? Var det inte normativt rimliga tolkningar Tännsjö var ute efter? Varför i så fall främst bekymra sig om deras *deskriptiva* rimlighet relativt en icke närmare angiven "skuggliberalism"?

Även om det skulle visa sig att liberalismen i sin mest rimliga utformning vore så "generös" att den endast förbjöd *en* typ av statliga ingripanden, så skulle Tännsjö ändå ha all anledning att allvarligt diskutera den, eftersom,

vilket kommer att framgå av det fortsatta resonemanget, liberalismen även i denna form vore oförenlig med vad Tännsjö kallar sin "demokratiska ståndpunkt".

4. Vem vet bäst om mitt bästa?

En tolkning av Mills liberala ståndpunkt, som enligt min mening är både näraliggande och normativt rimlig (men som Tännsjö inte diskuterar) kunde vara följande. En normal vuxen människa bör ha suverän beslutanderätt åtminstone i fråga om varje handling sådan att den antingen inte har några som helst kausala effekter på någon annan än henne själv eller, i den mån som den kausalt påverkar andra, denna påverkan uteslutande är av positivt art. Ordet "åtminstone" är avsett att antyda att det här rör sig om ett liberalt *minimikrav*. Värnandet om den personliga integriteten förutsätter sannolikt individuell suveränitet även i vissa frågor där negativ påverkan på andra kan förekomma. En kvinna har t ex givetvis suverän rätt att inte bli våldtagen, även om detta skulle påverka våldtäktsmannen negativt.

Denna tolkning behöver naturligtvis ytterligare preciseras (vad menas t ex med "normal"), men det sagda får räcka för att antyda att det ändå går att på ett rimligt sätt dra en gräns mellan det politiska och det privata. Att klassen av handlingar som omfattas av det antydda minimikravet sannolikt inte är så stor, saknar principiell betydelse. Ty *hur* stor den är, är helt och hållet en empirisk fråga.

Mills kanske viktigaste argument för att individen bör ha suverän beslutanderätt i frågor av ovan antytt slag kan, enkelt uttryckt, sägas vara att han anser att vuxna individer normalt vet bäst vad som är bäst för dem. Den enda frihet värd namnet, säger Mill

är friheten att på vårt eget sätt fullfölja vårt eget bästa, så länge vi inte söker beröva andra deras välfärd eller hindra dem i deras strävan att ernå den. Envar är den rätta väktaren över sin egen välfärd, såväl kroppsligen som själsligen och andligen. Mänskligheten vinner mera på att låta envar leva såsom synes honom bäst än på att tvinga envar att leva såsom andra anser bäst. (*Om Friheten*, Natur och Kultur, 1967, ss 20–21)

Tanken att vi själva är bäst skickade att "fullfölja vårt eget bästa" är *inte* uttryck för någon form av etisk *egoism*. Det egna bästa identifieras inte med det moraliskt rätta. Hos utilitaristen Mill blir individualismen endast ett redskap för det allmänna bästa. Den citerade passagen slår inte fast någon etisk princip, utan ger uttryck åt en *empirisk hypotes*.

Om den enskilde medborgaren själv vet bäst vad som är bäst för honom, så förefaller det klart utilitaristiskt motiverat att låta honom få full frihet att

fullfölja åtminstone de av sina mål som främst berör honom själv. Men vad talar för att vi själva vet bäst om vårt bästa? Vad stöder med andra ord Mills empiriska hypotes?

Som Tännsjö noterar anför Mill i huvudsak två argument för sin hypotes. Det ena består i den enkla men fundamentala psykologiska iakttagelsen att sällan är någon mer intresserad av vår egen välfärd än vi själva. Individens själv, säger Mill

är den person som har det största intresset av sin egen välfärd. (*a a*, s 84)

Och därför är hon den rätte väktaren över densamma. Det andra argumentet är att den enskilda människan i allmänhet är den som bäst känner till sina egna behov, önskningar, känslor och förhållanden. Den enklaste man eller kvinna, säger Mill,

har möjligheter att känna till sina egna känslor och förhållanden som vida övergår dem som någon annan kan besitta. Samhällets ingripande för att ointetgöra någons avsikter och strävanden i vad som bara angår honom själv måste grunda sig på allmänna antaganden som kan vara fullständigt oriktiga eller, även om de är riktiga, lätt nog på individuella fall tillämpas felaktigt av människor som endast som utomstående kan bilda sig en uppfattning om dem. (*a a*, s 85)

Om man som Tännsjö tycks göra tolkar dessa argument som ett slags generella eller "laglika" påståenden om människor och mänskliga förhållanden, så blir det givetvis en lätt uppgift att vederlägga dem. Människor är under vissa förhållanden totalt ointresserade av den egna välfärden. En individ kan bli helt likgiltig inför sig själv och "skita i allt". Och bl a Freud har lärt oss att vi ofta har omedvetna behov och önskningar. Det kan därför inträffa att jag själv inte vet bäst om mitt bästa. Etc, etc.

Mill var emellertid knappast ute efter att formulera några lagar. För hans syften var det fullt tillräckligt om det i *allmänhet* är fallet att vi själva har det största intresset av vår egen välfärd, och om det i *allmänhet* är fallet att vi själva är de som bäst känner till våra egna behov och önskningar. Ty i så fall talar starka utilitaristiska skäl för att individen bör göras suverän i åtminstone de frågor som främst berör honom själv.

Hur det emellertid förhåller sig härvidlag är uppenbarligen en i flera avseenden mycket knepig empirisk fråga. En fråga som Tännsjö dock märkligt nog anser sig inte behöva gå in på. Han betraktar nämligen *relevansen* av Mills argument som tveksam:

Ty demokrati och folksuveränitet är givetvis förenligt med att såväl enskilda individer som kollektiv *provisoriskt* får beslutsrätt sig tilldelade. Folkmajoriteten kan från fall till fall, från fråga till fråga, från tillfälle till tillfälle, besluta var beslutsrätten skall ligga. Den springande punkten är därmed inte huruvida individerna eller kollektivet generellt sett vet bäst i ting som rör det privata. Den avgörande frågan är om de politiska institutionerna är bättre eller sämre skickade att slita kompetens-

tvister än en i förväg konstruerad, en gång för alla gällande, liberal konstitution. (*Mot Friheten*, s 36; mina understrykningar)

Det är med förundran jag tar del av detta resonemang. Skulle Mill ha betvivlat att folkmajoriteten *kan* besluta, från fall till fall, att provisoriskt tilldela individen beslutsrätten i ting som rör det privata? Självfallet inte! För det är inte det saken gäller. Mills poäng är ju att individen är den som är både mest intresserad av och så s a s bäst "placerad" att vaka över frågor som rör den egna välfärden. Och *om* han har rätt härvidlag, dvs *om* hans argument är hållbara, så utgör de givetvis ett kraftigt stöd för hans liberala tes att individen bör vara suverän i frågor som rör det privata. Hans argument är i och med detta klart relevanta. Och dessutom: att vara suverän är långt ifrån detsamma som att från det ena tillfället till det andra få sig beslutsrätten provisoriskt tilldelad av någon majoritet.

Tännsjös resonemang är egendomligt också ur utilitaristisk synpunkt. Ty om, som Mill hävdar, den enskilde medborgaren är den som är mest angelägen om och kunskapsmässigt bäst rustad i fråga om den egna välfärden, så kan knappast något kollektiv vara lika angeläget och lika väl rustat i detta avseende. Och eftersom det ur utilitaristisk synvinkel gäller att inrätta samhället så att så många enskilda individers välfärd som möjligt maximeras, förblir det en springande punkt om Mill har rätt, när han hävdar att suverän beslutanderätt för individen i vissa frågor är det effektivaste medlet att realisera detta mål. Ur utilitaristisk synpunkt är det *nyttan*, och inte folkmajoriteten, som avgör var beslutanderätten skall ligga. Är det ur allmännyttig synpunkt bäst att avgöra en viss typ av fråga genom folkomröstning, så bör man rösta om den, annars inte. Och det finns goda empiriska skäl som talar för att inte alla typer av frågor ur nyttosynpunkt lämpar sig för allmän omröstning. Mill har givit ett par sådana, men dem vill Tännsjö inte diskutera. Han vill istället få oss att tro att de saknar relevans.

När det sen gäller Tännsjös tal om "en gång för alla gällande" liberala konstitutioner, är det värt att notera, för det första, att få, om ens några, faktiskt existerande konstitutioner är sådana att de är gällande en gång för alla. T o m grundlagar brukar kunna ändras. För det andra, diskuterar inte Mill detta eller andra slags konstitutioner. Vad Mill diskuterar är istället de moraliska grundvalarna för varje tänkbar konstitution, liberal eller ej, demokratisk eller ej. Slutligen, om man som Mill betraktar

nyttan som den högsta instansen i alla etiska frågor. (*Om Friheten*, s 19),

så finns det inget skäl att betrakta ens ett system av generellt nyttiga regler som "en gång för alla gällande". Ty tiderna kan förändras och vi med dem.

Överhuvudtaget är det befängt att som Tännsjö se på en liberal

konstitution som stående i någon form av motsatsställning till de politiska institutionerna. Som om inte ett lands konstitution utgjorde en politisk institution! Fast när Tännsjö i allmänna ordalag talar om "de politiska institutionerna", så avser han egentligen det slags centralistiska rådssystem som han själv gillar. Och "de politiska institutionerna" låter måhända bättre än "proletär diktatur".

5. Politikens gränser

De flesta av Tännsjös angrepp på den sociala friheten hämtar sin inspiration från en och samma grundtanke, nämligen tanken att kollektivet, folkmajoriteten bör vara högsta instans i alla frågor. I ett i enlighet med denna tanke organiserat samhälle råder vad Tännsjö kallar "folkmakt". Från denna grundtanke följer praktiskt taget samtliga av de i första avsnittet uppräknade teserna mot friheten. Om det råder folkmakt, är individen inte suverän i någon fråga. Under folkmakt har även det mest privata gjorts politiskt osv.

Den skenbart mest uppseendeväckande tes, som följer ur tanken på folkmakt är kanske den om att demokrati är oförenligt med frihet. Ty de flesta av oss är väl vana att snarast betrakta demokrati som en garant för frihet och som ett instrument för mänsklig frigörelse. Hur kan då demokrati rentav var oförenligt med frihet?

Det hela är mycket enkelt. Låt "demokrati" stå för folkmakt, så blir det genast klart att tesen att demokrati är oförenligt med frihet egentligen bara är en upprepning av tanken att kollektivet, folkmajoriteten bör vara högsta instans i alla frågor. Tännsjö kan dock inte motstå frestelsen att kokettera med sin "chockerande" tes. Han vill förse den presumptivt konsternerade läsaren med ett "strikt bevis" för den. Ett företag som blir dubbelt misslyckat, dels därför att det helt enkelt är överflödigt, och dels därför att det "bevis" han presterar (lånat från Amartya Sen) inte har ett dugg med demokrati att skaffa (inte ens i Tännsjös egen mening).¹

---

¹ Att påståendet 'den enskilde individen är suverän i vissa frågor' är logiskt oförenligt med påståendet 'kollektivet är suveränt i alla frågor' inses omedelbart. Något bevis behövs alltså inte.

Amartya Sen har givit ett strikt bevis för att följande tre principer inte är samtidigt satisfierbara:

1. *Obegränsad uppsättning alternativ*: Varje logiskt möjlig kombination av individuella preferenser kan finnas med som samhällets beslut.

Ett skäl till att problemkomplexet demokrati och frihet upplevs som så centralt och väsentligt är att det tycks råda ett slags *spänning* mellan å ena sidan kravet på folkstyre och å den andra kravet på frihet för individen att själv bestämma över sitt liv. Denna spänning kan och har uppfattats på en rad olika sätt. Man kan mena att det knappast föreligger någon motsättning alls, att motsättningen endast är skenbar. Andra tycks betrakta motsättningen som mera reell, men att den går att lösa upp, t ex genom att, i liberal anda, inskränka det område som politiken omfattar, dvs det område där frågor avgörs genom att underställas kollektivet för beslut enligt någon majoritetsprincip. Ytterligare andra har menat att det ur praktisk/politisk synpunkt är mycket svårt att förena liberalismens krav på frihet för individen med kravet på en utvidgning och fördjupning av demokratin (så att den t ex även omfattar ekonomin och produktionen). Dessa och liknande uppfattningar är, menar jag, seriösa, och de förtjänar en grundlig diskussion.

Hos Tännsjö trivialiseras hela denna väsentliga problematik därigenom att "demokrati" (dvs folkmakt) alltså är inte bara empiriskt, utan *logiskt* oförenligt med liberalismens krav. Hos Tännsjö är det inte en fråga om demokrati *och* frihet, utan om demokrati *eller* frihet. Det som de flesta av oss torde uppfatta som en svår och uppsplitande värdekonflikt reduceras av Tännsjö till en logisk motsägelse. Detta slags svart-vitt tänkande är givetvis helt sterilt. Att uppfatta sambandet mellan demokrati och frihet som ett uteslutande antingen-eller kan inte leda till några mer intressanta eller fruktbara frågeställningar.

John Stuart Mills viktigaste insats inom den politiska filosofin består, enligt min mening, inte i hans liberala ideologi. Härtill är denna alltför

---

2. *Liberalism*: Det finns två personer sådana att för var och en av dem finns åtminstone ett par alternativ över vilket de suveränt beslutar.

3. *Paretooptimalitet*: Om alla individer föredrar x framför y , så måste också samhället sätta x framför y i sitt beslut.

Om med "demokrati" avses att samhällets beslut skall vara folkmajoritetens beslut, så är varken 1. eller 3. några demokratiska principer. 1. säger bara att samhällets beslut kan komma att utgöras av vilken som helst möjlig kombination av de enskilda medborgarnas önskingar. Den säger inte ett skvatt om att det skall råda något slags samband mellan vad folk vill och vad samhället beslutar. Och att 3. inte är någon demokratisk princip inses lätt om man betänker att det räcker med att en enda individ (en Pinochet, en Somoza) föredrar y framför x , medan alla andra föredrar x framför y , för att samhället skall kunna sätta y framför x , utan att bryta mot 3. Om alla vill detsamma (det enda fall som täcks av 3.), behövs ingen demokrati, eftersom makthavarnas preferenser då alltid måste komma att sammanfalla med de enskilda medborgarnas preferenser vilka dessa än är.

färgad av hans blindhet inför den sociala frihetens avigsidor och en alltför optimistisk syn på individens rationalitet. Mills storhet som politisk filosof härrör istället ur det faktum att han var den förste att sätta fingret på ett problem som blivit aktuellt genom demokratin framväxt, och som alltför väntar på sin lösning, nämligen frågan om *politikens gränser*.

Ju färre frågor en despot har att besluta över desto bättre, kan man tycka. Men om det nu är folkflertalet som styr, är det inte då önskvärt att så få frågor som möjligt är undandragna folkviljan? Behöver vi då alls några gränser för det politiska?

Mills välbekanta svar är att det finns en rad frågor av betydelse som inte är politiska i den meningen att de bör avgöras genom någon form av majoritetsförfarande. Tännsjö däremot menar, som vi redan har konstaterat, att majoritetens uppfattning skall vara avgörande i *varje* fråga. Bägge menar att politiska beslut skall återspegla folkflertalets vilja. Oenigheten gäller vilka beslut som är att betrakta som politiska, eller med andra ord var politikens gränser bör dras.

Enligt Mill är det inte utilitaristiskt motiverat att låta majoritetens uppfattning vara avgörande i varje fråga. Och häri har han, såvitt jag kan se, alldeles uppenbart rätt. Översatt till praktisk politik, kan liberalismen dock kritiseras på en rad punkter. Särskilt svagt står den *ekonomiska* liberalismen. Att jämställa näringsfrihet med sådana grundläggande friheter som tanke- och yttrandefrihet är att öppna dörren på vid gavel för ekonomiskt förtryck och sociala orättvisor. Få ekonomiska frågor av betydelse, om ens några alls, är dessutom sådana att de enbart angår den enskilde individen själv. Så strängt taget kan näringsfriheten inte ens motiveras utifrån liberalismens egna principer. Ekonomisk jämlikhet torde vidare knappast gå att realisera annat än inom ramen för en folkstyrd planekonomi. Etc.

Men om liberalismens (inte alltför skarpa) gränsdragning mellan det politiska och det privata lider av åtskilliga svagheter, så leder Ténnsjö's tanke om folkmajoritetens suveränitet i *alla* frågor (det Ténnsjö kallar "politikens maximala utsträckning") till rena absurditeter. Ténnsjö säger om anarkismen att den är "destruktiv mot sin egen motivering" (*Mot Friheten*, s 3). Det är inte svårt att visa att detsamma gäller hans egen ståndpunkt.

6. Politik in absurdum

Varje anhängare av folkstyre måste motsätta sig att i princip alla frågor skall avgöras genom att underställas kollektivet för beslut. Om det är folket i betydelse av de konkret existerande människorna (och inte i betydelse av

någon abstrakt romantisk idé) som skall styra, så förutsätter det att åtminstone vissa frågor är undandragna politiken.

Ty om de enskilda medlemmarna av kollektivet inte redan besitter vissa friheter (särskilt då tanke- och yttrandefrihet), vad är det då för poäng med folkstyre? Om kollektivet inte består av i åtminstone någon grad autonoma politiska agenter, av personer som i åtminstone någon utsträckning har inte bara de jure, utan även de facto rätt att fritt bilda sig en uppfattning och att fritt fatta beslut, av individer som har åtminstone någon reell möjlighet att otvunget föra fram sina åsikter (hur inopportuna de än må vara) inför kollektivet, vilken garanti har vi då för att majoritetsbesluten har något värde som återspeglar av folkflertalets verkliga vilja? Blir inte demokrati (även i betydelse av "folkmakt") utan dessa förutsättningar endast ett sken, om kollektivets preferenser som de kommer till uttryck vid politiska beslut inte utgör dess faktiska preferenser?

Jag är givetvis medveten om att människors möjligheter att fritt välja och besluta i verkligheten ofta är kraftigt beskurna. Men medan jag betraktar detta som en *brist* hos demokratiska samhällen, betraktar alltså Tännsjö den enskildes rätt att fritt välja och besluta som oförenlig med demokrati.

Man kan på goda empiriska grunder hävda att om politiska beslut skall kunna återspegla folkflertalets vilja, så måste det finnas en sfär där denna vilja fritt kan få formas. Ett samhälle av andliga slavar kan aldrig bli ett demokratiskt samhälle eller fungera som ett sådant, hur mycket politikens område än utsträcks. Det finns därför anledning att vända på Tännsjös tes och hävda att det finns en gräns för politikens utsträckning, bortom vilken politik blir oförenligt med demokrati.

Den sunda kärnan i liberalismen består i tanken att för att realisera demokrati i någon rimlig bemärkelse, krävs att individen har rätten att vara självstyrande i åtminstone vissa frågor. Så på sätt och vis kan man, tvärtemot vad Tännsjö anser, säga att demokrati *förutsätter* individuell frihet i vissa avseenden. Vilken makt har folket, om folket inte har makt att fritt få forma sina åsikter?

Tännsjö säger sig vara utilitarist, men vid läsningen av hans skrifter mot friheten är det svårt att värja sig för intrycket att han är så förtjust i tanken på det totalpolitiserade samhället att detta nära nog upphöjs till ett mål i sig. Frågan om det totalpolitiserade samhällets allmännyttan skjuts antingen i bakgrunden eller görs trolig genom att Tännsjö inte alltid håller isär nyttan av folkmakt som beslutsform och nyttan av vad Tännsjö tror kommer att beslutas under folkmakt, dvs nyttan av dess beslutsinnehåll. Tännsjö är övertygad om att folkmajoriteten kommer att vara mot kärnkraft, mot privatbilism och mot egnahemsbyggande, för alternativ energi, kollektivtrafik och flerfamiljshus. Men dels är det en sak att plädера

för folkmakt, när man som Tännsjö redan vet vad folket vill, nämligen det man själv gillar, och dels är det enbart det utilitaristiskt motiverade i folkmakt som beslutsform frågan gäller. Demokraten behöver inget i förväg uppgjort facit beträffande folkviljan för att ge sitt stöd åt majoritetsprincipen. Om folkviljan uttalar han sig *efter* valet.

Demokrati innebär ingen garanti mot tokiga beslut, men att så är fallet berövar inte demokratin dess värde. Vad som däremot urholkar och förstör demokratin är att inte tillskriva individen några rättigheter. Rättigheter som individen har oberoende av varje politiskt beslut. Det samhälle som i Tännsjös anda t ex gör frågan om vilka tankar som det skall vara tillåtet att tänka till en politisk fråga, dvs en fråga att underställas kollektivet för beslut, gräver ur demokratisk synvinkel sin egen grav, vilket åtskilliga historiska exempel nog så tydligt visar. I samma ögonblick som politiken fått en "maximal utsträckning", har en allvarig demokratisk förruttnelseprocess inletts.

Men bortsett från dessa mera generella invändningar mot tanken att folkmajoriteten bör vara suverän i alla frågor, finns det en rad invändningar av mer specifik filosofisk karaktär. De flesta av dessa har det gemensamt att de innebär ett påpekande av att långt ifrån alla frågor är av den arten att de aktualiserar frågan om beslutsmässig suveränitet. Jag skall här helt kort beröra ett par av dessa.

En konsekvens av folkmaktstanken är att även kunskapsmässiga och vetenskapliga frågor bör göras politiska. Frågor av typ: När dog Napoleon?, Vilken atomvikt har radium?, Hur omfattande är invandringen till Sverige?, Hur många röstade på vpk i valet 76?, bör således, ytterst sett, underställas kollektivet för beslut, något som givetvis inte kan tas på allvar.

Tännsjö kan förvisso här svara att folkmajoriteten alltid har möjlighet att delegera beslutsrätten till någon lämplig individ eller grupp av individer. Men detta slags genmäle missar i så fall hela poängen, ty denna är att ett *beslut* överhuvudtaget inte utgör något svar på denna typ av frågor. Man må besluta hur mycket man vill att inga mänskliga egenskaper är ärftliga, det är ändå ett faktum att somliga är det. Att rösta om vad som är fallet, är i bästa fall en nödlösning, och i varje fall ett vetenskapligt nederlag. Vet man så behöver man inte rösta. Fast röstar man så kanske man inte behöver få veta.

Det duger inte heller att svara att det viktiga inte är vad som *är* sant, vad som *är* fakta osv, utan hur vi *avgör* vad som är sant, hur vi *fastställer* att något är ett faktum osv, med hänvisning till att det härvidlag i alla fall måste till något slags beslut. Ty hur vi avgör att något är ett faktum är dock främst en fråga om observationer, experiment, ja mera allmänt sett en fråga om empirisk evidens. I alla händelser är det inte en fråga om antal

röster. Och det bör det självfallet heller inte vara.

En annan konsekvens av folkmachtstanken är att även moraliska frågor bör underställas kollektivet för beslut. Kollektivet bör må vara suveränt även i fråga om rätt och orätt. Under folkmacht är moral inte längre en personlig och individuell angelägenhet, utan en politisk. Folkmajoriteten är, liksom i det aktuella fallet, suverän både i fråga om vad som är rätt rent principiellt och i fråga om att *avgöra* vad som är rätt. När därför Tännsjö i ett avslutande avsnitt i *Mot Friheten* hävdar att det ibland t o m är rätt att göra uppror mot folkmakten (om den nämligen fattar bestialiska beslut), blir man inte så lite förvånad. För antag att Tännsjö lever i ett samhälle där det råder folkmacht, och att han tycker att folkmajoriteten i hans samhälle fattar bestialiska beslut. Antag vidare att han går och grubblar på om det är rätt av honom att försöka organisera och genomföra ett uppror. Han plågas av frågan: Är det rätt eller ej? För det första tvingas han då konstatera att denna fråga inte är hans privatsak. Det är en fråga för kollektivet (och vi kan göra det lindrigt sagt realistiska antagandet att kollektivets majoritet inte anser sig ha fattat några bestialiska beslut och därför heller inte anser ett uppror mot folkmakten befogat). För det andra tvingas han då konstatera att han inte *har* någon rätt att göra uppror. Som individ har han ju inga rättigheter alls, vare sig moraliska eller andra.

Det bör observeras att det inte hjälper att komma dragande med utilitarismen i det här läget, ty antingen faller denna utanför kollektivets domvärjo, och kan således användas för oberoende kritik av dess verksamhet, eller också är utilitarismens värde som måttstock i detta avseende även den en fråga där kollektivet är suveränt. Men i det förstnämnda fallet råder inte folkmacht (kollektivets domvärjo är inte allomfattande) och det strider mot vårt antagande nyss. Och i det sistnämnda fallet är det knappast mycket bevänt med utilitarismens kritiska kraft. Dess värde som måttstock på folkmaktens beslut är ju en fråga för den folkmajoritet som fattat besluten i fråga. Man kan, för att travestera Tännsjö själv, säga att det att vara utilitarist är oförenligt med folkmacht. Ska det fortfarande vara något "krut" i utilitarismen, så får åtminstone frågan om utilitarismens giltighet vara undandragen politiken. Och det hade väl ändå Tännsjö tänkt sig? Eller?

7. Newspeak

Jag vill avslutningsvis peka på ett förhållande som tyvärr inte är alltför ovanligt i arbeten av typ *Mot Friheten*. Ord som "frihet" har ju inte bara en deskriptiv innebörd. De har också för de allra flesta en stark positiv värdeladdning. Fast Tännsjö alltså är en svuren motståndare till det som

”frihet” normalt står för, vill han därför ogärna avstå från själva termen. *Verkligt fria*, säger han, blir vi först när det råder folkakt. Först då har frihet i ”någon *rimlig* bemärkelse” realiserats. En person som väljer fritt, säger Tännsjö,

är en person vars beslut är uttryck för hurdan han *är*, och en person som blivit den han är *genom en demokratisk process av politisk planering*. (*Mot Friheten*, s 45; Tännsjös egen kursivering)

Kommentarer torde vara överflödiga. Varje ettbetygsstudent i filosofi lär genomskåda det välkända knepet. Självt erinrar jag mig följande passage hos Aldous Huxley:

”But if you want to be free, you’ve got to be a prisoner. It’s the condition of freedom – true freedom”.

”True freedom!” Anthony repeated in the parody of a clerical voice. “I always love that kind of argument. The contrary of a thing isn’t the contrary; oh, dear me, no! It’s the thing itself, but as it *truly* is. Ask any die-hard what conservatism is; he’ll tell you it’s *true socialism*”.

Aldous Huxley, *Eyeless in Gaza*.